

modellezés elveinek alkalmazása, a rendszerszemléletű oktatás stb. Kiemelt szerephez jutott a környezetvédelem, az esztétikai érzék fejlesztése, a helyes magatartásformák kialakítása, és az is, hogy a gyermekek kreatív módon, kulturáltan tudjanak élni. A komplex szemléletű, legkorszerűbb ismeretekre alapozó gyakorlati életre nevelés célja a kor követelményeit észlelni tudó, a problémákat megoldani képes, aktív, rugalmas, biztos szakmai tudással rendelkező, ötletekben gazdag emberek képzése.

E cél megvalósítása érdekében a NAT-ra épülve készülnek el napjainkban, ill. a közeljövőben a közoktatás szabályozásának eszközei, a kerettantervek. Az iskolák törvényben garantált szakmai önállóságának tiszteletben tartása mellett hisszük és reméljük, hogy a „Technika” és/vagy „Életvitel” továbbra is a kötelező tárgyak sorába kerül, hiszen ez ebben a rohamosan fejlődő világban a technikai környezetben is eligazodni tudó gyermekek nevelésének elengedhetetlen feltétele. Az elsajátított ismeretekkel a felnövekvő generáció általános műveltsége lesz magasabb színvonalú, hiszen a technikai készség és képesség fejlesztése, a gyakorlati ismeretek nyújtása természettudományos ismereteken alapul. Az általános iskolákban folyó sokirányú oktató-nevelő munka szakszerű összehangolása a hatékonyság növeléséhez, a legkorszerűbb ismeretek nyújtásához, az egyének mindennapi életben való boldogulásához lehet fontos segítség.

Hiszük, hogy a Technika tantárgynak így nemcsak múltja, jelene, de jövője is van – lesz a kötelezően oktatandó tárgyak sorában és nem kis óraszámmal.

IMRE RUBENNÉ

Bessenyei György Tanárképző Főiskola

Tanítóképző Intézet

Nyíregyháza

Az egyén nyelvrétegei és kódváltásai Móricz Zsigmond A fáklya című regényében

ARDAY KÉPVISELŐ NYELVHASZNÁLATA

Móricz Zsigmond írói pályájának első szakaszából olyan regényt kerestem, amelynek története falun játszódik, de nemcsak parasztok a szereplői, hanem a falusi társadalom egyéb képviselői is megjelennek benne. Célom annak bebizonyítása, hogy Móricz nemcsak a parasztságot ismerte jól, hanem a falusi társadalom egyéb rétegeit is. Ennek illusztrálására „A fáklya” című regényt találtam legalkalmasabbnak, mert itt Móricz valóságghíven jeleníti meg a korabeli falu társadalmának egy szűk metszetét. Matolcsy Miklós, a regény főszereplője a református papság képviselője, Dékány Sámuel tiszteletes a falusi gazdálkodó papság megtestesítője a regényben. Dékány Sámuelné, a tiszteletes felesége az úri életformát reprezentálja. A falu élén Arday, a földesúr áll. A falu értelmiségéhez tartozik még a tanító és felesége, valamint a fiatal tanítónő, Margit. A parasztságot a kúrator, a csordás, a cseléd és egy névtelen parasztember képviseli.

Elemzésem középpontjában a szereplők nyelvhasználatának vizsgálata áll. Abból a feltevésből indulok ki, hogy nyelvi adekvátság jellemző a szereplőkre, vagyis minden szereplőnek vannak csak rá jellemző, őt egyedítő nyelvhasználati sajátosságai is. Ahány szereplő van a regényben, annyiféle nyelvhasználat elemezhető. A szereplők egyedi nyelvhasználatát, szociolingvisztikai műszóval idiolektusoknak nevezzük (vö. Kiss 1995: 59). Az egyes szereplők nyelvi jellemzése a következő szempontok szerint történik:

1. A személy társadalmi miliőbe helyezése: foglalkozásra, származásra vonatkozó adatok megállapítása. Mindig megjegyzem azt is, honnan értesülünk erről: az író közli, a szereplő maga mondja el, vagy más szereplők szavaiból tudjuk meg. Az egyén társadalmi hovatartozását fontos tényezőnek tartom, mert szoros összefüggésben van nyelvhasználatával.

2. Az írói narráció direkt közlései a szereplő külsejéről, jelleméről. Móricz számára a külső éppen olyan fontos, mint a belső, ezért általában részletes leírást ad a hősökről. A szereplők külseje sok mindent elárul egyéniségükről.

3. A szereplő saját értékelése: önértékelés. Az összképhez az is hozzátartozik, milyennek látja önmagát az egyén, milyen az énképe.

4. Mások értékelése az adott szereplőről. Itt különválasztom az elhangzó és gondolati síkon való megnyilatkozásokat. Mit mondanak róla nyíltan, illetve távollétében. Fontos információtartalom van a megszólításoknak és az említőneveknek is. A szereplők egymás közötti nyelvi érintkezésformáiból következtethetünk társadalmi hovatartozásukra, nemükre, életkorukra és a közöttük lévő kapcsolatra.

5. A szereplő interperszonális viszonyainak számbavétele. Milyen a kapcsolata a regény többi szereplőivel, kiről mit mond nyíltan, és mit gondol magában? Vannak-e eltérések a kettő között? Minden esetben fontosnak tartom a kommunikációs helyzet tisztázását, mert ez erősen befolyásolja a szereplők nyelvi megnyilatkozásait. Ugyanaz a szereplő eltérő kommunikációs helyzetekben nem egyformán beszél. Bizalmas, familiáris környezetben nyelvhasználati tudatossága kicsi, formális, nyilvános helyzetekben viszont nagy. Az egyénnek ezt a nyelvhasználati variációját szociolingvisztikai műszóval stilisztikai variációnak nevezzük (vö. Kiss i.m. 61). A diskurzusokban meghatározó szerepe van a beszédpartner társadalmi hovatartozásának, nemének, életkorának és műveltségének is.

6. Fontos szempont a szituativitás, mert ugyanabban a kommunikációs szituációban sem beszél minden szereplő egyformán. A szereplő társadalmi helyzete, foglalkozása, iskolázottsága, életkora és neme befolyásolja megnyilatkozását. Ezt a nyelvhasználati variációt a szociolingvisztika a nyelvhasználat társadalmi variációjának nevezi (uo). A regényben a szereplők többsége általában több nyelvváltozatot használ (köznyelv és nyelvjárás; köznyelv, szaknyelv, tudományos nyelv). Szociolingvisztikai műszóval élve nagy a nyelvhasználati mozgásterük, a kommunikációs mobilitásuk (uo).

A fenti szempontokat figyelembe véve egy korábbi cikkemben a főszereplő, Matolcsy Miklós nyelvhasználatát vizsgáltam (Imre Rubenné: Egy regényhős nyelvhasználatának főbb sajátosságai, Módszertani Közlemények, 1999. 4: 162–168). Jelen írásomban Arday képviselő nyelvezetét választottam. Vizsgálatomban a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, 1975-ben megjelent Móricz Zsigmond Regények II. című kötetének szövegét vettem alapul, a továbbiakban erre hivatkozom.

Arday fontos alakja a regénynek. „Szinte minden embernek a fátumot jelenti. Ő a sorsuk ura: földesura a falunak, fő gondnoka az egyházmegyének, képviselője a kerületnek, barátja a miniszterelnöknek. Ő jelenti a feudális Magyarországot, a Nemzeti Munkapártot” (Czine 1960: 498). Az Arday családnév az *Ardó* helynév –i melléknév képzős származéka: *Ardó* ~ *ardói* ~ *ardai*. A családnév –y-os változatát a „Régi magyar családnevek szótára” 1473-ból Ugocsa megyéből adatozza. Az író valóban létező vezetéknevet választott szereplőjének. Arday külsejét tekintve „nyájas, kedélyes, kopaszodó úr” benyomását kelti. Származásáról Dékányné szavaiból értesülhetünk: „Katonaiskolát végzett, az ősei mind katonák...” (150). Környezetének nincs jó véleménye erről az emberről. Dékányné, Arday egykori szeretője Matolcsyval folytatott beszélgetésekor teljesen elítélően nyilatkozik róla, jelzői mind negatív töltésűek: „nyomorult”; „ronda buja állat”; „gonosz lélek”. Szerinte a képviselő „mindennek az okozója”; „akinek megvan mindene... pénze, hatalma ereje” (81), s mindenkit csak kihasznál. Erkölcsei züllöttségéről cinikus megjegyzéseket tesz a fiatal lelkésznek: „Finom sima úr... Tele nemes elvekkel, finom modorú, a leggyöngédebb ember... de hát egy szerencsétlen faj gyermeke”; „Hát ő honnan tudja azt, hogy dolgozni is kell? és lehet? hogy az öröm? ő

csak azt tudja, hogy kell megállani, parancsolni, költeni, élvezni, mindent magába szívni” (151). Mindezek a megnyilatkozások elsősorban személyes indítatásúak, mivel Arday teljesen tönkretette a papné életét.

Matolcsy Miklós először Arday felsőbbrendű viselkedését veszi észre. Gondolatban a következőket jegyzi meg: „S ez hogy ül közöttük. Főlényesen és egyszerűen, lezser mozdulattal, a szék karján elterülve, kissé unva mindent” (119). Undorítónak tartja, ahogyan a képviselőt körülvevő emberek keresik „a hatalmasnak a kezét” (uo.). Szavait hallgatva „érezte, hogy minden szava piszokság” (122). Gyűlöletet érez iránta, ki nem mondott gondolataiban teljesen elítéli: „teljesen rothadt, tökéletesen meggyőződés nélküli ember”; „alávaló kutya”; „undok gazember”; „aljas buja” (123). Mélységesen megveti Arday túlzott magabiztosságát: „Annyira felül van, annyira nem fenyegetheti semmi veszedelem, annyira bizonyos benne, hogy csak az történhetik, amit ő akar” (158). Arday nála tett látogatása teljesen megdöbbeníti, s állandóan ezt hajtogatja magában „timeo Danaos” (172), vagyis kételkedéssel fogadja a veszedelmes ember közeledését. Mégis a városi másodlelkészi állás elnyerésébe vetett hite erősebb, s rövid időre érdekből megváltoznak a vele kapcsolatos gondolatai: „Mintha kicserélték volna ezt az embert”; „hogy jött azonnal a segítségére”. „mekkora szivarokkal kínálta meg” (238). Ez azonban csak rövid ideig tart, mert a képviselő kedveskedő, előzékeny viselkedése mögött ravaszság lakozik, s csúnyán becsapja Matolcsyt. A fentiek alapján negatív, lesújtó kép alakul ki bennünk az említett szereplőről. „Ardaynak nincs egyetlen tisztességes gondolata vagy cselekedete sem, minden tette és nézete azt a célt szolgálja, hogy a történelmi név mögött megbúvó erkölcsi és már-már fizikai hullát még ideig-óráig fenntartsa. Ezáltal lesz Arday valóban saját osztálya tipikus képviselője” (Nagy P. 1975: 159).

Ha a megszólításformákat vesszük számba, legtöbbször a foglalkozásra, társadalmi tisztségre utaló „képviseelő úr” formát használják a szereplők, mindössze egyszer fordul elő a rendőrkapitány beszédében a „nagyságos uram” megszólítási forma. Mindkét szólítónév udvariasságot, tiszteletet fejez ki. Említőnévként minden szereplő a vezetéknemes formát: *Ardayt* alkalmazza Arday szólító és említő neve között társadalmi szokás van: akkor is „képviseelő úr”-nak szólítják a szereplők, ha magukban utálják. A családnév az *úr* szó nélkül említőnévi funkcióban viszont arra utal, hogy távollétében egyáltalán nem tisztelik. Az írói közlésben említőnévként előfordul a foglalkozásra utaló „képviseelő”, a vezetőkes *Arday* és az életkorra utaló „öregúr” forma is.

Először a harmadik könyv 3. fejezetében, a vendéglőben lejátszódó jelenetben találkozunk vele, ahol a parlamentben előforduló eseményekről, képviselői csatározásokról számol be a rendőrkapitánynak és a takarékpénztár igazgatójának. Az írói közlés alapján „nagyon tartózkodó volt, a legáltalánosabb kifejezéseket kereste, nagyon objektívnek, nagyon bennfentesnek, s nagyon megközelíthetetlennek akart látszani” (120). Beszédében a politikai nyelv szakszavait, kifejezéseit alkalmazza: *ellenzéki úr; pártbeli képviselőtársam; pártütése; koalíció; katonai követelésének; válságba döntötte; nem lehet kiküszöbölni sem kortésurakkal, sem újra megfejelt függetlenségi programmal; az országgyűlést nem lehet elnapolni vagy föloszlatni; a jövő évi költségvetés nincs megszavazva; a képviselők azért választatnak; a párt összekovácsolásában; a védőreform megszavazása idején; kinevezi kulturminiszteri államtitkárnak; az elnökséget szánták neki; választójogi bizottságban; titkos tanácsosság; kormányzati tendencia*. Kedveli az idegen szavak használatát is: *grammatikai, grammatikailag, impozáns, egzisztenciáért, flastrom, anomáliára, szimptomája*.

Megfogalmazásaiban tárgyilagosságra törekszik, s ezzel együtt jár a személytelenség megnyilvánulása. Gyakran él a többes szám első személyű formával, a pluralis majestatis gyengített alakjával: *sajnálunk kellett is; jogosnak kellett elismernünk*, és a főnévi igenév személyrag nélküli formáival: *el kell ítélni; nem lehet kiküszöbölni; nem lehet elnapolni vagy föloszlatni; kellett behozni*. A személytelen vezetőség nevében nyilatkozik, szavaiban álszerénység érezhető. Kedveli a bonyolult mondatszerkesztést, a körülményeskedő megfogalmazást: „Az ember első benyomása az volt, mintha a Justh-párt kedvet kapott volna, hogy megismételje azt a – mondjuk – impozáns jelet, amelyet mini a szenvedelem elemi kitörését, ha sajnálunk kellett is, de mint mély erkölcsi

okból eredőt impozánsnak s utólag, jogosnak is kellett elismernünk” (122). Mondataiban számos funkció nélküli közhellyel, fráziával is találkozunk, amelyek a szóban forgó tartalomtól teljesen elszakadnak: *szerintem külön magyarázat nem szükséges; egész egyszerűen úgy áll a dolog; amidőn arról van szó; már most világos.*

A politikai nyelvének az előzőekben említett jellegzetes sajátosságait találóan fejezik ki Matolcsy Miklós gondolatai: „Földúlták a lelkét ezek a hosszú, nehézkesen összerakott mondatok, amelyek mégis oly szabatosan csörgedeztek, mint a zsilip mögött visszatartott szennylének a bugyogása, ez az egészen különös képviselői nyelv, amelynek sem színe, sem illata, sem gerince nincsen, csak száraz és zörgő technikája...” (123). Matolcsy gondolati minősítése jól érzékelteti, hogy Móricz milyen finom érzékkel kezelte a nyelvet, tudatában volt a formák és a tartalmak finom árnyalatainak. Egyben azt is mutatja, hogy az író mennyire utálta a politikai indokolatlan fölünyét.

A politikai étellel kapcsolatos szavak mellett a képviselő nyelvében találunk példákat az egyházi étellel kapcsolatos szavakra is: *érseki széke; katolikus egyházfő; püspökeink; protestáns egyházfő; excellenciás címe; kegyelmes; felekezetet; szent biblia; a felekezetünk oltárán.* Ez a felső államigazgatási szint tükrözője.

Hasonló a beszédsszituáció a harmadik könyv 5. fejezetében, a társaság is ugyanaz, de Arday egyre mámorosabb állapotba kerül „ez a hallgatag s szavain és gondolatain mindig uralkodni igyekvő ember” levetközve gatlásait egyre fennhéjázóbban beszél. Programbeszédének középpontjába a megromlott erkölcs helyreállítását helyezi. Már megszólalásának első mondatában kihasználja az ismétlés fokozó, nyomatékosító szerepét: „A magyarság *csak akkor* tarthatja meg vezető szerepét, *csak akkor* nyomhatja rá sajátos bélyegét az állam s a nemzet egészére, s *csak akkor* biztosíthatja az országnak nemzeti jövőjét... *ha erkölcsösebb is...*” (138). Szavainak, kifejezéseinek nagy részét most is a politikai nyelv tárházából meríti: *közmeggyőződés nevelni a magyar fiatalságban; nemzeti önértet; nemzeti közérzést; széthúzó osztályharcokat; nemzeti törekvésekkel; nemzeti létünk szempontjából; emelője a nemzeti létnek; magyar közélet; nemzeti ügynek; jogkiterjesztés; általános választójog.* Képmutató, álnok módon a becsületes hazafi szerepében tetszeleg. Politikai programjának fontosabb célkitűzéseit emlegeti, de mondataiból továbbra is személytelenség árad. Ezt támasztják alá a főnévi igenevek személyragtalan alakjai: *ezt kell közmeggyőződés nevelni; elő kell segíteni; a nemzeti önértetet talpra állítani; a nemzeti közérzést megteremteni; nemzeti törekvésekkel felváltani; helyre kell állítani; meg kell javítani.* Általában fogalmazza meg a feladatokat, de hogy neki azok megvalósításában szerepe lenne, az nem derül ki.

Álszent módon felemeli a szavát a léha erkölcsi felfogás ellen, s az igazi valláserkölcsi nevelés fontosságát hangsúlyozza: „*tehát fel kell váltani a felekezeti szellemben való nevelést, uraim, az igazi valláserkölcsi nevelésnek: amely önmagunkkal szemben szigorúságra, másokkal szemben pedig türelemre nevel*” (139). Itt a vallásos étellel kapcsolatos kifejezések kerülnek előtérbe: *vallásos meggyőződés; valláserkölcsi felfogás; felekezeti szellem; valláserkölcsi nevelés; felekezeti elfogultság; vallásos érzés.* Beszédének agitáló hatását idegen szavak közbeiktatásával is fokozza: *in materialibus; in sexualibus; propagatív erőnk; kozmopolita emelőnkön; destruktív szerepre.* Néhány hivatalos ízű, terpeszkedő kifejezéssel is találkozunk megszólalásában: *bizonyítékot szolgáltat; elő kell segíteni a valláserkölcsi felfogásnak minél szélesebb körben való terjedését; belső rothadásának siettetését eredményezi; kozmopolita emelőnkön táplálkozva elkezdte a hódítását.* Ideálja a rendi Magyarország, melynek „urai voltak a mánások, dereka volt a köznemesség, keze-lába a parasztság” (141). Szónoklatából úgy tűnik, mintha a magyar nemzet sorsa valóban érdekelné: patetikus hangzású nagy szavakat használ, amelyek azonban semmitmondóak, mert ellentétben állnak tetteivel.

A korabeli úri osztály képviselőjeként mesterkéltnél modorát még bizalmas beszédsszituáció keretében sem tudja mellőzni. Erre szemléletes példa a Dékánynéval folytatott beszélgetése a harmadik könyv 7. fejezetében. Rideg udvariassággal, kissé hivatalosan köszönti az idős papnét: „*Méltóztassék helyet parancsolni; Nagyságos asszonyom... rendelkezésére állok*” (157). Arday a közös

gyermekük cselekedeteiről és kívánságairól számol be az asszonynak. Szenvtelen, rideg modorban, körülírással formában közli gondolatait: „Az ön lányának nem felelt meg, az ön lánya polgári ízlésének nem felelt meg, hogy az illető hölgy a táncművészet csillaga, s kijelentette, hogy... kifejezte abbeli kívánságát, hogy... önagsága a kora reggeli órákban távozzék...” (158). Kifejezései hivataloskodóak, körülményeskedők: *megtisztelt látogatásával; tartozom azzal, hogy híven referálok; kijelentette abbeli akaratát; a megakadályozásnak módját is, kényszerítő eszközét is megszabta; magában hordja természetesen az én gyors anyagi bukásomnak mérvét; a vöm bankjánál levén elterhelve*. Szintén hivatalos stílusértéke van a szenvedő szerkezet alkalmazásának: *nyilvánosságra dobattik*. Nyelvhasználatában itt is megjelennek az idegen szavak: *distinguée, provokált, referálok, ruinirt, apanázs, motiválásra, konstatálta*. Az utóbbi szót háromszor is megismétli gondolatainak nyomtatékosítására, de nem a szó elsődleges ’megállapít’, hanem ’kijelent’ jelentésében használja: „konstatálta, hogy nem akart férjhez menni ahhoz, akihez kellett... konstatálta, hogy mást szeretett... konstatálta, hogy ő nehéz életet él” (159). Ez azt bizonyítja, hogy néha öncélúan is használ idegen szavakat, mintegy átviszi a nyilvános közélet érveléstechnikáját a magánéletre. Ezzel valószínűleg a távolságtartásra is törekszik.

Szintén bizalmas beszédsszituáció keretében találkozunk vele a negyedik könyv 2. fejezetében, amikor felkeresi Matolcsy Miklóst, s a játékszenvedélyről, a játszó ember negatív tulajdonságairól elmélkedik, párhuzamba állítva a bibliai példával. Krisztus szenvedésének és halálának történetét, a passió eseménysorozatát cinikusan, vulgárisan adja elő. Ilyen kifejezéseket használ: *levetkőztették a szegény zsidót; bojtortjából koronát csináltak neki, a fejére nyomták; röhögve a szemébe köptek; kivették a kezéből a nádszálat s fejbe csapkodták vele; ecetes spongyát dugtak a szájába*. Arday sohasem volt egyházpárti, vallásos érzület egyáltalán nem érződik szavaiból. Találón jellemzi a játszó embert: „a haszonvágy mellett a káröröm: az az ördögi indulat, hogy örvend, ha más veszít...”; „Képmutatásra, tettetésre nincs jobb iskola, mint a játék...”; „...már nem ura magának, hanem a kívánság uralkodik őrajta...”; „A játékos belső insége kimondhatatlan...”; „Nem elég neki, hogy a saját életét már tönkretette, mindenkit meg akar fosztani vagyonától, boldogságától, önbizalmától... A játékos valami olthatatlan s tantaluszi kínokat szenved...” (171). A szemléleteség fokozására hasonlatokat alkalmaz: „A nyereség kívánsága úgy táplálja saját magát, mint az olaj a tüzet”; „Mint valami mázsás teher lóg a feje fölött a szenvedély súlya” (171). Gondolatainak megfogalmazásában ellentétekre is épít: „az ő nyeresége a más pusztulása, az ő öröme a más kétségbeesése, minden törekvése arra megy, hogy felebarátját koldussá tegye, magát pedig meggazdagítsa...” (171). A játszó ember Arday negatív tulajdonságait szimbolizálja.

Összegezve: Arday foglalkozásából adódóan jól ismeri a politikai nyelvet, a hivatalos, szenvtelen, rideg modor teljesen áthatja egész nyelvhasználatát, ez uralja magánemberi társalgását is. Úri neveltetése, műveltsége szintén hatással van nyelvezetére: kedveli az idegen szavak használatát és a bonyolult mondat szerkesztést.

IRODALOM

- Bíró Ágnes–Grétsy László–Kemény Gábor: Hivatalos nyelvünk kézikönyve, Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet, Bp., 1976.
 Czine Mihály: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1960.
 Guszkova, Antonyna: A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben, NytdÉrt. 106. sz., Bp., 1981.
 Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1993.
 Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1995.
 Móricz Zsigmond: Regények II., Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975.
 Nagy Péter: Móricz Zsigmond, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975.